

СЦЕНІЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ ПРОФЕСІЇ АКТОРА

В. Д. Мізяк. Сценічне мовлення як важлива складова професійних навичок у процесі опанування професії актора

Виявлено, що важливою складовою в професії актора є втілення навичок сценічного мовлення. Розглянуто питання важливості опанування цієї складової, що практично доведено багатьма поколіннями акторів, через механізм залучення емоційно-образних засобів (серед яких є і сценічна мова) для виявлення загального театального задуму сценічного дійства. Також у межах аналітичного дослідження проаналізовано механізм формування базових професійних навичок у здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Акторське мистецтво драматичного театру і кіно».

Ключові слова: театральне мистецтво, сценічне мовлення, професійні навички, актор, сценічна практика, голос, акторський тілесний тренаж.

V. D. Miziak. Stage speech as an important component of professional skills in mastering the profession of actor

The purpose of the study. To analyze essential characteristics of stage speech in actor's profession and to distinguish the aspects relevant in forming of future actors' professional skills. An additional purpose of the research lies in exploration of significance of all stage speech skills acquired in the course of training and practical activities in young actor's professional career.

The methodology. The methodology of the paper is determined by the specifics of the article's subject and purpose. The basis of the research is determined by historical-chronological, typological, analytical and complex methods along with the use of own methodological materials and generally accepted theatrical literature, archival materials and periodicals on the subject. To solve the set tasks, analytical-synthetic methods of source processing and art analysis (particularly in the part of practical review of using the exercises for breathing posture, development and correction of diction and pronunciation) have also been used, as well as the comparative-historical approach (to outline the state of stage speech development in Ukraine and across the world).

Conclusions. We revealed the pedagogical conditions for formation of performing skills and

professional speech potential in those who master the art of acting through professional training at higher educational institutions. It is appropriate to introduce special courses in practical areas of "Verbal interaction training" and "Training of actor's acting skills". Such conditions are fully justified theoretically and proven experimentally in the course of educational process in higher educational institutions and by practical experience in theatrical realities of state and private creative teams. The semantic component of working with words and speech practice in students' training in the acting field has been defined, structural components, criteria and indicators have been outlined, with performing skills' levels having also been described to further assess the mastery of acting in the course of professional training. Having analyzed various sources on the subject of the article, we can summarize that perfect mastery of stage speech is one of the future actor's most significant indicators emphasizing his/her skills.

The scientific novelty. In the framework of analytical research, the mechanisms for development of basic professional skills of stage speech in students of higher educational institutions applying for the first (bachelor's) level of "dramatic theater and cinema" acting art educational curriculum were analyzed.

The practical significance of results obtained. The research results may be used to improve educational curricula that need to be implemented for the purposes of developing better and more productive skills of professional stage speech. They may also be used in preparation for individual practical lessons, lecture courses on "Stage speech" subject to train future professional actors of theater and cinema.

Keywords: *theatrical art, stage speech, professional skills, actor, stage practice, voice, actor's body training.*

Постановка проблеми. Питання визначення та опанування органічної словесної дії у творчому процесі акторської майстерності має певну методичну вагу в науковому дослідженні викладачів-практиків. Актори-початківці часто нехтують та ігнорують значення сценічного мовлення у своєму професійному житті, не розуміючи того, що здатність донести слово й думку до глядача залежить не лише від їх ак-

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

торського обдарування, а й від таких складових, як робота над чіткістю вимови, сила голосової інтонаційної подачі та мелодійної виразності. Також сценічне мовлення є важливим показником рівня культури та важливим критерієм для відбору й затвердження акторів на роль. Окрім того, сценічне мовлення — це мистецтво, стиль і сутність якого тісно пов'язані з історією розвитку театру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Означену тему трактували як теоретики театрального мистецтва, так і відомі митці-практики (серед яких: послідовник Леся Курбаса, український актор, режисер і педагог, один із найкращих авторів-читців Р. Черкашин (1995; 1989), доктор мистецтвознавства та член-кореспондент Академії мистецтв України, театрознавець Н. Корнієнко (2018)). Сучасна українська теоретична школа сценічної мови також має достойні приклади наукових досліджень. Так, у загальному контексті тенденцій літературної мови сценічне мовлення досліджувала професорка кафедри сценічної мови Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого А. Гладішева (2007). Вона зазначає, що сценічна мова має свої особливості, пов'язані з переданням усної традиції, й повинна бути підсвідомою, доведеною до автоматизму.

Знання засобів і правил логіки сценічного мовлення досліджують у своїх працях такі автори, як Т. Запорожець (1974) (посібник «Логіка сценічного мовлення»), А. Єгорова та А. Радченко (2001) (методична розробка «Логіка сценічного мовлення»), Н. Калініна (праця «Логічно мислити — логічно говорити»), Г. Олійник (2007) описує значення темпу, ритму та мелодики для сценічного мовлення.

Також питання мовленнєвої компетентності актора привертало увагу науковців інших напрямів, а саме: психологів, фізіологів, мовознавців. Серед визначних імен таких дослідників слід згадати прізвища І. Павлова (1952), В. Сухомлинського (1988), К. Ушинського, Л. Хоролець, Л. Мацько, О. Леонтьєва та ін.

Мета статті — проаналізувати важливі характеристики сценічного мовлення в професії актора та виокремити значимі аспекти в процесі формування фахових навичок майбутніх акторів. Також додатковою метою дослідження є розкриття значення в професійній діяльності молодого актора всіх набутих за час навчання та практичної діяльності навичок зі сценічного мовлення.

Методи дослідження. Методологія роботи зумовлена специфікою теми і поставленою метою статті. Основу дослідження визначають історико-хронологічний та комплексний методи з використанням власних методичних матеріалів, загальноновизнаної театрознавчої літератури, архівних матеріалів і періодичних видань за означеною темою. Для вирішення поставлених завдань також застосовуються методи аналітично-синтетичної обробки джерел та мистецтвознавчого аналізу (зокрема в частині практичного огляду використання вправ на дихальну поставу, формування й корекції дикції та вимови).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Однією з найважливіших складових акторської майстерності є комплексне оволодіння елементами словесної дії. Без цього професійне становлення актора неможливе. Значимими аспектами і важливими характеристиками сценічного мовлення особистості актора будь-якого віку є вільне володіння правильною літературною вимовою, чіткою дикцією, фонаційним диханням, звучним і сильним голосом, оскільки актори, безперечно, несуть етичну відповідальність за рівень технічно-мовленнєвої компетентності, що лунає зі сцени та медіапростору. Безсумнівно, кожна творча індивідуальність особистості має свої візуально-звукові особливості, але розкривається повною мірою саме через голос.

Під час докладного історичного наукового огляду теми сценічного мовлення слід зауважити, що методологічною основою для формування навичок сценічної мови та всієї методики викладання навчальної дисципліни «Сценічна мова» в межах українських освітніх програм є результати досліджень основних законів словесної дії театральних постатей К. Станіславського та В. Немировича-Данченка. Хоча сучасна театральна педагогіка вже пропонує ширший перелік різних методик виховання зі сценічної мови, але всі вони все ж мають спільну методичну першооснову для вдосконалення мовленнєвої підготовки. Цією першооснотою стала система К. Станіславського як наукове обґрунтування виховання актора.

Важливе значення К. Станіславський приділяв саме природному звучанню голосу, виробленню його дзвінкості та гнучкості, доведенню до досконалості шляхом позбавлення тембрових вад. Він зазначав у своїх працях: «Уміти просто і красиво говорити — ціла наука, у якій повинні бути свої закони... Слово є найбільш конкретним виразником людської думки... Потрібно культивувати тіло і голос актора на основі самої природи» (Станіславський, 1955).

Не менш важливою складовою є також і дикція — основа виразного мовлення актора. Сценічне слово повинне бути не лише грамотним та правильним щодо норм вимови усної літературної мови, а й дикційно-нормативним. Правила та зауваження в мовному питанні зазнають історичних змін і певного спрощення, але сценічна мова ґрунтується на фундаментальних першоджерелах та має на меті не спрощення, а знання ширшого вивчення нормативів для подальшого використання в професійній площині. Тому якісне оволодіння майстерністю в галузі сценічного слова потребує від актора або читця серйозної технічної підготовки у тренуванні дикційної виразності. Окреслюючи ознаки, притаманні повноцінно сформованій гарній сценічній дикції, можна виокремити: чіткість, розбірливість, виразність, зрозумілість, тобто ті аспекти мовленнєвої практики, що безпосередньо залежать від рівня розвитку та якості роботи артикуляційного апарату актора.

Задля опанування цієї складової під час навчання та самостійної подальшої роботи над роллю акторам пропонується кілька дикційних вправ для розвитку діапазону голосу, дихання з використанням гекзаметру, швидкомовок та пісенних текстів у русі тощо. Доречне опанування артикуляційної гімнастики, гігієнічного масажу, вправ для язика, зубів і нижньої щелепи.

Викладачі та самі здобувачі вищої освіти першого (бакалаврського) рівня також повинні акцентувати на важливості значення правильно поставленого дихання та голосу для сценічної мови актора. Набуття навичок фонаційного дихання впливає на подальшу роботу актора, полегшує існування в професії. Дихання важливе, оскільки впливає на вільне звучання (що, у свою чергу, є основою для постановки голосу).

Базовим питанням, з яким і виникають проблеми в здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня в процесі опанування професії актора та акторів-початківців, є постановка мовного дихання. Досліджуючи, у чому саме полягає відмінність розмовного дихання від звичайного, можна окреслити кілька аспектів. Умовна природна послідовність фізіологічного дихання — вдих, видих, пауза. Для сценічної мови лише звичайного фізіологічного дихання недостатньо. Навіть такий звичний для багатьох процес читання вголос потребує від нашого організму вже більшої кількості повітря, а окрім того постійного дихального запасу, економного витрачання повітря та своєчасного відновлення (тобто процесів, регульованих дихальним центром головного мозку). Пояснення того, що в

початковій стадії оволодіння мовного дихання беруть участь воля і свідомість, спрямовані на виконання потрібного дихального завдання, є надважливим моментом. Без розуміння цього складно засвоїти, що таке мовне дихання досягається тільки шляхом тренування, поступово стає мимовільним і організованим.

Ще одним важливим моментом, який також викликає складнощі в здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня та початківців, є те, що дихати потрібно обов'язково через ніс. Коли вдих і видих здійснюються саме таким чином, вони за часом є короткими і рівними. А правильне використання дихання та тренування процесу добирання, вчасного відновлення за потреби — впливає на силу, тембр та довжину звука.

Нині існує багато методик та різноманітних тренінгів, спрямованих на освоєння під час сценічної дії всіх аспектів, пов'язаних з процесом дихання. Та однією із найдієвіших і найпопулярніших гімнастик, які використовують в освітньому процесі для підготовки акторів, є дихальна гімнастика за методикою О. Стрельникової. Оскільки сама авторка методики була співачкою, то її методика ґрунтується на практичному досвіді. Вона випробувала цей метод на собі, оскільки ще на початку співацької кар'єри почала втрачати найцінніший робочий інструмент — голос. Та О. Стрельниковій вдалося відновитись завдяки цій дихальній гімнастиці. Зараз цей абсолютно унікальний комплекс рухів і дихальних вправ пропонують використовувати не тільки для відновлення голосу, а й для його розвитку, він входить до переліку методик майже всіх навчальних планів з дисципліни «Сценічна мова».

Голос для актора має надзвичайно важливе значення, тому багато методичних розробок ґрунтуються саме на практичному акторському досвіді. Голос — це індивідуальна характеристика кожної людини. Людський голос має різні акустичні характеристики та нюанси. Професійний актор як театру, так і кіно-, телемістечтва повинен уміти володіти ним. Перелік таких умінь простий: актор повинен говорити досить гучно для того, щоб його було добре чути; уміти змінювати силу звука (гучно — тихо) для створення особливого сценічного ефекту своєї вимови; актор має дбати про те, щоб голос був приємним для сприйняття аудиторією.

Викладачі акторської майстерності та сценічної мови нині акцентують на необхідності створення нової філософії підготовки майбутнього актора, яка містить систему гармонійного та,

найголовніше, синхронного тренінгу сенсорних механізмів пластики, голосу й мовлення.

Відповідно до особливостей завдань мовленнєвого спектра класифікуються і вправи: спрямовані на постанову і розвиток сили голосу, визначення та розширення діапазону, збільшення робочого об'єму, розвиток посилу голосу, посилення рухливості, гнучкості та розвиток тембрового змістовного забарвлення.

Оскільки мовлення на сцені передбачає реалізацію двох взаємопов'язаних функцій — комунікативної й психофізичної, то важливого значення набувають саме виразність та розбірливість мовлення.

Серед загальнозживаних вправ є й ті, що вже багато років себе зарекомендували як ефективні та корисні, зручні до залучення в навчальному процесі або репетиційному тренажі. Найяскравішим прикладом є завдання з опанування текстів-скоромовок.

Як завершальну частину в процесі опанування професії актора в комплексній системі вправ з постановки правильного дихання, розвитку і формування голосу, дикції є робота з читацьким матеріалом, який складається з прозових уривків або віршів з певними завданнями та ступенями складності.

Словесна дія актора та дієвість мови є не менш значущими, ніж увага та емоційна пам'ять, правда й віра в реалії художньої вигадки. Усе це можливо передати через виражальні засоби живої мови та словесної дії. Але мотиви та мету словесної дії, мовні пристосування неможливо опанувати без вивчення законів і технік словесної дії, залучення такого інструментарію, як образні бачення простору, часу, руху.

Досліджуючи практичний досвід різних театральних шкіл та акторських майстерень, можна зауважити те, що кожна школа чи майстерня приділяють увагу мовленнєвому вихованню через сприйняття роботи зі словом як важливої складової професійних навичок у процесі опанування професії актора. Наприклад, відома всьому світу акторська майстерність театру Кабукі (Японія), що має власну специфіку (актори, окрім володіння танцем, пантомімою, повинні оволодіти особливим стилем сценічного руху), приділяє значну увагу роботі з опанування сценічної мови (потім це виявляється в тому, як формується система акторської гри театру Кабукі в монологах і діалогах).

Однією з театральних аксіом є теза про те, що професійна сценічна мова — завжди добре підготовлена, тому вона не може бути повністю спонтанною. Це стосується як вербальної мови,

так і невербальних мовленнєвих проявів. Актор може говорити поглядом, через жести або просто мовчати — і це також буде форма розмови та мовленнєвої практики. Саме за допомогою сценічного мовлення актор пристосовується до образного малюнку свого персонажа, шукає характерні прояви, виробляє темпоритм голосу. Нині, зважаючи на невисокий рівень культури мовлення в реальному житті, фіксується також поступове зниження якості мовленнєвої практики і на сцені.

Науковою новизною для питання сценічного мовлення можна вважати формування механізму градацій за рівнями визначення вмінь актора (саме за напрямом мовлення) й алгоритму вдосконалення практичних навичок шляхом позбавлення тембрових вад. Так, репродуктивний рівень визначає вміння відтворювати знання, передбачені освітньою програмою. Алгоритмічний рівень проявляє вміння використовувати здобуті знання у своїй практичній діяльності під час вирішення типових ситуацій. А так званий творчий рівень забезпечує глибинне опанування фахових навичок, проявляє вміння здійснювати евристичний пошук, а також використовувати знання вже для вирішення нестандартних завдань та будь-яких проблемних ситуацій.

Актуальною є також проблема оволодіння основними орфоепічними правилами української мови та навіть вивчення діалектів. Є навчальні теоретичні посібники, що допоможуть в опануванні цього (наприклад, робота Н. Бабич (1990) «Основи культури мовлення»). Викладачі також стикаються з проблемою: більшість із них звикла до авторитарного підходу в освітньому процесі. Означене призводить до того, що педагоги можуть бути добре намуштровані та дисципліновані, але при цьому зовсім не вміють працювати самостійно. Саме тому здобувачі вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Акторське мистецтво драматичного театру і кіно» переважно не формують індивідуальну теоретичну складову і сприймають свої мовленнєві вади як індивідуальні мовні особливості та навіть намагаються подавати це як свій стиль.

Висновки. Професійна мистецька освіта за напрямом сценічного мистецтва має забезпечувати необхідний рівень сформованості вмінь зі сценічного мовлення. Але важливим чинником у формуванні професійних навичок у процесі опанування професії актора (і не лише стосовно сценічної мови, а всіх складових) стає самоосвіта та самовдосконалення актора-початківця.

Під час дослідження питання сценічного мовлення розглянуто різні позиції науковців, які досліджували вказану проблематику. Найпоказовішим є аналітика праць К. Станіславського, котрий у своїх працях приділяв увагу природному звучанню голосу, виробленню його дзвінкості та гнучкості. Розглянуто практичну методику О. Стрельникової (на прикладі її практичного досвіду, викладеного в комплексі дихальної гімнастики).

Виявлено педагогічні умови формування професійного мовленнєвого потенціалу виконавської майстерності в тих, хто опановує акторське мистецтво за допомогою фахової підготовки в закладах вищої освіти. Активізація навчально-пізнавальної діяльності в майбутніх спеціалістів з акторського мистецтва відбувається не лише в результаті впровадження інноваційних освітніх технологій.

Актор за час навчання розкриває свої природні можливості, працює над їх удосконаленням та усуває недоліки. Це можливо завдяки виконанню системи певних тренувальних вправ: орфоепічних, дикційних, дихальних та голосових.

Визначено змістову складову питання роботи зі словом та мовленнєвою практикою під час навчання здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Акторське мистецтво драматичного театру і кіно», окреслено структурні компоненти, критерії, показники, також охарактеризовано рівні сформованості виконавської майстерності для подальшої оцінки опанування акторського мистецтва під час фахової підготовки.

Питання протиставлення зниженню рівня якості мовленнєвої складової театрального процесу потребує постійного професійного наукового обговорення та застереження для молодих акторів, що різноманітність форм сучасного театру й розвиток драматургії покладає особливу відповідальність саме на акторський склад. Зважаючи на це, слід наголосити, що відповідальність покладається також і на педагогів, які здійснюють підготовку здобувачів освіти до професійної діяльності (викладачів вузькоспрямованих дисциплін: сценічної мови, акторської майстерності, особливо майстрів курсів). Одним з найважливіших показників для майбутнього актора, що підкреслює його майстерність, є досконале володіння сценічним мовленням. Саме емоційна виразність, яка розкриває глибину думок і почуттів, безпосередньо пов'язана з навичками оволодіння майстерністю слова. Основною метою занять сценічною мовою є те, що саме цей предмет допомагає ак-

тору в його професійній діяльності — у процесі виконання ролі. Результатом плідної системної роботи над словом стане природність голосу, вимови, простота, цілковита достовірність та бездоганна дикція.

На основі викладеного в статті матеріалу можна дійти висновку, що сучасний стан педагогічної методики роботи над сценічною мовою та мовленням потребує вдосконалення та методологічного оновлення з упровадженням найкращих досягнень світового досвіду в навчальний процес творчих закладів України, які виховують акторів. Таке покращення освітніх програм необхідно впроваджувати з метою здійснення якіснішого і продуктивнішого формування навичок професійного сценічного мовлення.

Перспективи подальших досліджень. Означена тема потребує подальшої розробки й аналізу, які б надали ширших сучасних методологічних засад. Сценічне мовлення постійно поповнюється науковими працями, де розглядаються різноманітні аспекти впливу на акторську професію.

Перспективним напрямом подальшого наукового дослідження означеної теми є вивчення зарубіжного досвіду близьких до української шкіл акторської майстерності та порівняльний аналіз мовленнєвих методик найвідоміших світових театральних шкіл. Подібні наукові дослідження слід робити з метою обґрунтування змістовної складової педагогічної сутності і структури викладання предмета «Сценічна мова» для акторів театру, кіно та телебачення.

Список посилань

- Бабич, Н. (1990). *Основи культури мовлення*. Світ.
- Гладишева, А. (2007). Сценічна мова: Дикційна та орфоепічна нормативність. *Навчальний посібник для використання в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів культури і мистецтва III–IV рівнів акредитації*.
- Егорова, А., Радченко, А. (2001). *Логика сценической речи*. ВГИК.
- Запорожец, Т. (1974). *Логика сценической речи*. Просвещение.
- Ігнатюк, М., Сулятицький, М. (2011). *Свічадо зорелова: Посібник-хрестоматія зі сценічної мови для студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтв*. Навчальна книга — Богдан.
- Корнієнко, Н. (2018). Експансії театру за часів кванта. Спокуса радикальністю (фрагмент). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*, 1, 36–49.
- Олійник, Г. (2007). *Виразне читання. Основи теорії: Посібник для вчителів*. Навчальна книга — Богдан.

- Павлов, И. (1952). *Полное собрание сочинений в 6 томах*. Издательство АН СССР.
- Сокирко, Л. (1971). *Слово актора: Поради з орфоеії українського сценічного мовлення*. Мистецтво.
- Станиславский, К. (1955). *Работа актёра над собой*.
- Сухомлинський, В. (1988). *Сто порад учителеві*. Радянська школа.
- Черкашин, Р. (1955). *Художнє читання. Техніка та логіка мови. Методичний посібник*. Вища школа.
- Черкашин, Р. (1989). *Художнє слово на сцені: Навчальний посібник*. Вища школа.

References

- Babich, N. (1990). *Fundamentals of speech culture*. Svit. [In Ukrainian].
- Cherkashin, R. (1955). *Artistic reading. Techniques and logic of language: Study guide*. Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
- Cherkashin, R. (1989). *Artistic word on stage. Training manual*. Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
- Egorova, A., Radchenko, A. (2001). *Stage speech logic*. VGIK. [In Russian].
- Gladysheva, A. (2007). *Stage speech: Dictional and orthoepic standards: Training manual to be used in higher educational institutions of culture and arts of III–IV accreditation levels*. [In Ukrainian].
- Ignatiuk, M., Suliatytskyi, M. (2011). *Star teller's candle: Stage speech textbook for students of higher educational institutions of culture and arts*. Navchalna knyha — Bohdan. [In Ukrainian].
- Kornienko, N. (2018). Expansions of theater in quantum times. The temptation of radicalism (fragment). *Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts*, 1, 36–49. [In Ukrainian].
- Oliylyuk, G. (2007). *Expressive reading. Fundamentals of theory. Teachers' manual*. Navchalna knyha — Bohdan. [In Ukrainian].
- Pavlov, I. (1952). *Complete works in 6 volumes*. Publishmed by AS of USSR. [In Russian].
- Sokyrko, L. (1971). *Actor's word: Tips on orthoepy of Ukrainian stage speech*. Mystetstvo. [In Ukrainian].
- Stanislavsky, K. (1955). *Actor's self-cultivation*. [In Russian].
- Sukhomlynsky, V. (1988). *One hundred tips for teachers*. Radianska shkola. [In Ukrainian].
- Zaporozhets, T. (1974). *Stage speech logic*. Prosveshhenie. [In Russian].

Надійшла до редколегії 19.01.2022